

Pohádky a děti

Radomil Hradil

Výklad či lépe řečeno ponoření se do obrazů konkrétních pohádek a pokus porozumět jim prokládáme v této knize třemi kapitolami pojednávajícími obecně o pohádkách, jejich původu a smyslu. Podívejme se nyní blíže na působení pohádkových obrazů a dějů v dětské - ale nejen dětské - duši.

Z toho, co jsme si již uvedli, vyplývá, že pohádky nebyly původně určeny v první řadě pro děti, ale pro lidskou duši jako takovou, a zpočátku zřejmě spíše pro dospělé publikum. Ostatně, z pohádek Straparoly, Basileho nebo i Perraulta je to dostatečně patrné a vlastně je ani nemůžeme označit za pohádky v dnešním slova smyslu, protože pro dětské posluchače jsou mnohdy vyloženě nevhodné. Také u pohádek bratří Grimmů můžeme mít někdy pochybnost, zda jsou vhodné pro dětské uši, neboť některé obrazy vnímáme jako až příliš brutální - a to i přesto, že Grimmové svoji sbírku nazvali *Kinder- und Hausmärchen*, což se překládá jako *Pohádky pro děti a celou rodinu*.

Doposud jsme si řekli, opírajíce se o slova Rudolfa Steinera, že obrazy a děje pohádek byly určeny k tomu, aby dávaly lidské duši vývojovou sílu, a to i v průběhu vícero inkarnací. Jak je tomu ale s vývojem v rámci jednoho pozemského života, od dětství do dospělosti a stáří - hrají i tady pohádkové obrazy nějakou významnější roli? Ocitujme si k tomu několik pasáží z přednášek Rudolfa Steinera; tato je z Prahy, ze 17. dubna 1914 (GA 154):

„Je snadné říci, že mýty a pohádky jsou představy, které vzešly z dětských stupňů [ve vývoji | lidstva. Lidé jistě nestáli fyzicky před anděly, o nichž mýty a pohádky promlouvaly. Avšak s filosofickým přemýšlením si v duchovním světě nelze nic počít. Toto vědění nemá v duchovních světech žádný význam. Je snadné říci, že pohádky nejsou pravdivé, i duchovní badatel věděl, že ohniví draci nelétají fyzickým vzduchem, vždycky však věděl, že je nutné utvořit imaginaci ohnivého draka. Neboť je -li tato představa v duši, vrhá světlo ducha na duchovní svět. Jsou to představy, které mají sílu. Všechny mýty tedy byly vytvořeny ani ne tak proto, aby zobrazovaly vnější skutečnost, ale aby mohly skutečně žít v duchovním světě. Materialisté říkají: Mýty a pohádky vzešly z dětského stupně [ve vývoji] lidstva. - Avšak lidé byli ve svém dětství vyučováni bohy. Mýty a pohádky se tímto způsobem v lidské evoluci ztrácejí, ale děti bychom neměli nechat takto vyrůstat. Je velký rozdíl, zda necháme dítě vyrůstat s pohádkami, anebo bez nich. Síla pohádkových obrazů, dávající duši křídla, vystoupí teprve později. Pokud se člověku nedostalo [v dětství] pohádek, projeví se to později omrzelostí životem, znuřeností. Ba dokonce se to projeví i fyzicky - pohádky mohou pomoci i proti nemocem. To, co

pohádky kane do duše, se později projeví jako radost ze života, nalézání smyslu života, jako možnost vypořádat se se životem i v tom nejpozdějším věku. Děti musí prožívat sílu obsahu pohádek v mládí, kdy ji ještě dokážou prožít. Kdo nedokáže žít s představami, které pro fyzický svět nemají žádnou skutečnost, ten pro duchovní svět umírá. A mnohé filosofie, které se chtějí opírat jen o fyzický svět, jsou pro duši smrtícím prostředkem. Z vnější evoluce pocházejí smrtící prostředky pro duchovní svět. Lidstvo musí dospět k úsudku, který se neopírá o nic vnějšího, nýbrž opírá se sám o sebe. Víc a víc musí dospívat k onomu: Věřím v to, co vím.“

Ta druhá je z Basileje, z 26. dubna 1920 (GA 301); Rudolf Steiner zde hovořil k učitelstvu z Basileje a okolí a hlavním tématem bylo pedagogicko-didaktické umění: „O duchovním obsahu vnější smyslové skutečnosti si můžeme myslet, co chceme, avšak pro vyrůstajícího člověka je jedem, když právě v době mezi 6., 7. a 9. rokem není jeho fantazie rozvíjena pohádkovým způsobem. Pokud učitel sám není žádný fantast, bude všechno, co chce dítěti předat o okolí člověka (dítě se zatím od svého okolí neodlišuje, to nastává až později, v 9. roce), tedy všechno, co se týká rostlin, zvířat a ostatní přírody, předávat nejprve ve formě pohádky. Kdybychom si jen uvědomili, jak obrovský je rozdíl, jestli dítěti pohádky čteme nebo mu je sami teprve utváříme! Prosim, čtěte, kolik chcete pohádek a vyprávějte svým dětem načtené pohádky, nebudou však působit tak, jako když budete mnohem horší pohádky sami utvářet a podávat je dětem, a sice proto, že tento proces utváření ve vás [...] bude pak na dítě působit, protože se bude dítěti sdělovat. To jsou ty imponderabilie při zacházení s dítětem.“

Na berlínské přednášce z 6. února 1913 (GA 62) Rudolf Steiner říká: „A protože pohádka souvisí s tím nejnítěrnějším v duši, s tím, co je tak hluboce spjato s tím nejnitěrnějším, co je v lidské duši, je právě ona formou podání, která je pro dětskou duši nejpřiměřenější. Neboť o pohádce můžeme říci, že tou nejjednodušší formou dokáže vyjádřit to nejhlubší z duchovního života. Pozvolna pociťujeme, že v celém vědomém uměleckém životě není tak velkého umění, jakým je umění, které dokonává cestu od hlubin duševního života, vymykajících se porozumění, k půvabným, často hravým obrazům pohádky.“ A dodává: „Proto neučiníme duši dítěte většího dobrodiní, než necháme-li na ni působit to, co takto spojuje kořeny člověka s kořeny bytí. Protože dítě se ještě musí tvořivě podílet na svém vlastním utváření a protože musí samo vyvíjet utvářející síly pro svůj růst, pro rozvoj všech svých vloh, pociťuje v obrazech pohádky, v nichž je svými kořeny spjato s bytím, úžasnou stravu pro svou duši.“ -Je tedy nepochybné, že pohádky, klasické pohádky, které jsou imaginacemi duchovního světa a duchovních skutečností, jsou důležitou stravou pro dětskou duši. Jestliže Rudolf Steiner uvádí, že co do působení na dětskou duši jsou lepší pohádky, které sami vytváříme, pak hovoří o školních dětech a o podávání první učební látky formou pohádek. Podle mého názoru se to nijak nevyklučuje s tím, abychom - zvláště v předškolním věku - podávali dětem pohádky klasické, třeba i čtenou formou. Protože děj a obrazy těchto pohádek odrážejí duchovní reality - a přiznejme si, kdo z nás si troufá a je schopen tyto reality odezírat z duchovního světa tak, aby pohádky, které případně vytvoří, které sám utvoří, měly tutéž kvalitu jako ty klasické, takzvané lidové?

Jestliže dětem podáváme klasické pohádky, není ovšem nutné zachovávat je slovo od slova - některé obrazy by přece jen mohly být pro dětskou duši příliš tíživé, například když zlá královna po lovcích požaduje, aby Sněhurku odvedl do lesa, zabil a přinesl na důkaz její plíce a játra; nicméně bychom měli vědět, co je na dané pohádce podstatné, jaká je dějová linie, které obrazy a detaily by měly zůstat zachovány beze změny. Je tedy třeba mít k pohádkám zlatý klíč, k jehož nalezení chtěla tato kniha napomoci.

Podívejme se ještě na působení některých obrazů a formulací, „formulí“ na duši posluchače.

Naše pohádky začínají mnohdy „zaklínací“ formulí „bylo nebylo“; už jen tím je, lze s nadsázkou říci, vyřazen ze své kontrolní funkce racionální rozum, který je zvyklý uvažovat v intenci, kdy něco buď je, nebo není.

Situace, kdy něco je i není, přesahuje rámec jeho možností. Je to dáno tím, že ve fyzickém světě, jemuž je rozum uzpůsoben, věci jsou, nebo nejsou; věci zaujímají prostor, a v daném prostoru se může nacházet jen jedna věc,

prostor je touto věcí obsazen; v duchovním světě, kde „věci“ nemají hmotu, hmotné tělo, se mohou prolínat, mohou se nacházet v jednom „prostoru“, a mohou také jaksi „být nebýt“.

Pak často následuje další krásná formulace „za sedmero (případně devatero) horami a sedmero řekami“; vyvstává tím obraz krajiny, do níž vede cesta sedmkrát nahoru do strmého kopce, na vrchol, a sedmkrát dolů, až na dno údolí, k proudu řeky, který je třeba překonat a dostat se na druhý břeh. Sedmkrát, případně devětkrát prožít výstup na vrchol, sestup na dno a přechod přes řeku. Když obraz a prožitek této (strasti- a radostiplné) cesty proběhne duší, je duše vyvedena z běžné reality tohoto světa a připravena vstoupit do jiného světa, kam ji pohádka uvádí.

Mnohé pohádky začínají větou „Byl jednou jeden král“; ať si psychologové věří, že tu půjde o klasický oidipovský komplex - zvláště měl-li ten král dceru - my víme, že obraz, o nějž tu jde, je úplně jiný: Ocítáme se v říši, v království, v němž panuje staré, povětšinou moudré vědomí, které však stárne a musí být vystřídáno princem, novým vědomím, jež sice bude zpočátku v mnoha ohledech méně dokonalé a méně moudré, ale bude jistě odvážné a především jiné. Tato věta nás uvádí do výchozího stavu nutného vývoje, k blížícímu se konci předchozí vývojové etapy a začátku nové. Starý král většinou vládl moudře jaksi z instinktu; králevic nejprve musí získat ruku princezny, možná i srazit drakovi devatero hlav, až pak může usednout na trůn a vládnout již zcela novou silou vědomého spojení s duchovním světem.

Král s královnou často dlouho marně touží po dítěti; narození dítěte, ať už je to princezna, nebo princ, je vytoužené - zrození lidské duše, která se bude vyvíjet, bylo velkým přáním, velkou touhou duchovních světů. - Obecně snad můžeme říci, že dívka, princezna, značí lidskou duši; chlapec, princ zase složku spíše duchovní, lidské Já. Ale ne vždy tomu tak nutně musí být; posluchač se ztotožňuje s hlavní postavou příběhu, její osudy spoluprožívá, a i když je to princ, prožívá ho jako svou vlastní duši. Chci tím říci, že toto určení nemůžeme brát za nijak striktní.

Hlavní hrdina často odchází do lesa, kde zabloudí; o tom jsme již několikrát mluvili. Les je temný a nebezpečný, člověk obvykle nevidí, kam jde, nevidí ani oblohu, slunce či hvězdy, nemůže se orientovat a ztrácí spojení s nebesy, s duchovním světem. Lidská duše opustila domov svého otce a matky a vstoupila do temna hmoty, do fyzického světa, v němž už nedokáže vidět anděly ani jiné nehmotné bytosti.

Právě když je les nejhlubší a beznaděj největší, však náhle spatří krásný zámek; kde se vzal, tu se vzal, objevil se v lese, kde by ho nikdo nečekal a kde jeho objevení se nemá logiku. V temnu hmoty, v temnu materialistického věku svítne duši světlo ducha, milostí nebes se jí na chvíli podaří vstoupit do duchovního světa, do paláce ducha. Dostane se jí tu hojné a vybrané stravy, to jest duchovního nasycení, duchovního pokrmu. Duše prožívá blaženost a naději.

Tu se ale objeví černokněžník a duše se dostává do úzkých; poznává, že trvalý přístup k duchu jakožto schopnost může získat jen tehdy, splní-li určité úkoly, které jí černokněžník uloží. Trvalý pobyt v zámku není možný jen tak, není určen každému, aniž se o to přičiní. A úkoly to nebývají nijak jednoduché, často při nich jde o život! Černokněžník sice vypadá strašlivě, jde z něj hrůza, ale jeho přítomnost v ději, to znamená ve vývoji, je v zásadě nutná; má funkci toho, kdo prověřuje zralost duše; teprve plněním jeho úkolů a překonáváním jeho nástrah, tedy vynaloženou námahou a důvtipem a podstoupeným nebezpečím, si získává novou schopnost, postupuje na nový, vyšší stupeň ve vývoji.

Nakonec úkoly splní, zakletí pomine a koná se slavná svatba; duše se spojuje s Já, s duchem. Pohádka může skončit.

Které detaily v dané pohádce jsou významné, jaká je hlavní dějová linka, v čem spočívá vývoj pohádkou zobrazený, to už je na vypravěči, aby to posoudil a podle toho pohádku - v jakkoli upravené formě - vyprávěl nebo třeba dramaticky adaptoval. Jen by měl vědět, že pohádky nejsou libovolným výmyslem kohokoli, ale imaginacemi duchovního světa, a že nemají nikoho v triviálním smyslu polepšovat a nahánět mu strach, nýbrž naopak dodávat sílu k vlastní nelehké vývojové cestě.